

UNDER ANGREB

FRA HÆKKE TIL HOLOCAUST

Alle kender til fjendskab; indrøm det bare! Hvis ikke du selv har nogen fjender, har du sikkert mødt lord Voldemort, Darth Vader, Sorte Slyngel, Orla Frønapper, Catwoman eller nogle af deres kumpaner. Bøger, film, tegneserier, spil, malerier og teaterstykker er fulde af personer og grupper, det er værd at hade godt og grundigt. Og kunstens grumme superskurke er desværre ikke uden sidestykke i virkeligheden. Historiebøgerne bugner af militære blodsudgydelser, masse mord og menneskelige monstre, og vi behøver bare åbne dagens avis, så vælter det ud med vidnesbyrd om alle de fortrædeligheder, fjendskaber har ført med sig inden for det seneste døgn. Af højst forskellig slags. Fjendskab findes i banale former, som når en hæks højde sætter gang i en årelang nabofejde, eller når bokseren inden en kamp iscenesætter et fjendskab for at øge seertallet. Og det findes i katastrofale former, som når nogle beslutter, at andre er mindre værdige og skal undertrykkes eller udryddes, som vi har set det i totalitære regimer og utallige folkemord.

Imellem disse to former for fjendskab, det banale og det katastrofale, findes et utal af andre varianter. Mange af dem har vi oplevet på vores egen krop. Enten

fordi vi udpegede en anden som vores fjende, eller fordi andre stemplede os som deres. Alle fjender har dog noget tilfælles. Fjenden er ikke bare en hvilken som helst modstander eller forhindring, der findes ikke små, svage eller passive fjender – man føler sig *under angreb* fra sin fjende, der er frygtelig, grusom og ødelæggende. Her er et miniportræt af fjenden i sin mest ekstreme udgave: Han er den, der i eksistentiel forstand truer min væren i verden; fjenden er negationen af min eksistens, modsætningen til alt, jeg er og vil. Han *skal* bekæmpes, for at jeg kan leve og lykkes. Men ikke nok med det: Fjenden er fundamentalt forskellig fra mig selv, det er simpelthen en kamp mellem godt og ondt.

HVEM DER – VEN ELLER FJENDE?!

John Wayne – forklædt som beskidt sherif på forbryderjagt – skuler ud i mørket, mens han forbander den klap, der dækker hans ene øje. Han ved, at der er én derude, som kryber tættere og tættere hen mod lejrbalet, men han kan ikke se, hvem det er. Med whisky-drævende stemme råber han: ”Ven eller fjende?!”. Men der kommer ikke noget svar. Derfor skyder vores helt fra hoften, i sikker forvisning om at morgenlyset vil afsløre liget, så vi kan se, hvem der luskede rundt.

Sådan gør de altid i westerns, og det siger noget om genren – men det fortæller faktisk også noget meget vigtigt om fjendskab. Det er ikke kun brutale sheriffer, der i filmens verden hellere vil dræbe end leve med en uidentificeret trussel. Det gælder for os alle: Vi kan kun

forholde os til *den fremmede ved at fratage ham hans fremmedhed*. Han skal gøres til ven eller fjende, vi kan ikke acceptere, at den fremmede bevæger sig rundt i bevidsthedens gråzoner og sorte områder.

Både vennen og fjenden reducerer nemlig frygt og kompleksitet. De giver struktur, overskuelighed og sammenhæng. Og vi har brug for pejlemærker, begrænsninger, velkendthed og forudsigelighed, når vi skal navigere i tilværelsen. Men den fremmede truer med at ødelægge selve skellet mellem ven og fjende – og dermed forsvinder den sociale overskuelighed. Selv om fjender kan være rædselsvækkende, er den fremmede derfor meget farligere. Vi ved ikke, om den fremmede er ven, fjende eller ingen af delene – og det er ubærligt.

Den fremmede er den, der pludselig kan vise sig at være fjenden. Han eller hun er den, vi indtil da havde troet var en ven eller i hvert fald uskadelig. Her kan man tænke på alle de overraskede kommentarer fra naboer, der næsten altid følger med et forfærdeligt drab: ”Han var altid så flink og rolig” og ”jeg kan ikke tro, han kunne finde på sådan noget”. Det er alle sammen udsagn om, at den, man troede var en ven – det vil sige én, man ikke behøver at frygte, og hvis adfærd ligner vores – i virkeligheden var en fjende.

Vi er ikke fortrolige med fjenden, men der er omvendt ikke tale om en total mangel på genkendelighed. Den helt ukendte er ikke en fjende, for fjendskab kræver nærvær og viden. Det er ofte falsk eller fordrejet viden, men hvis vi skal genkende den anden som truende, farlig

og ond, kræver det, at vi er tæt på ham eller hende. Én, der ikke kan ramme eller skade os, kan ikke være vores fjende. Nærhed er dog ikke, hvad det har været. Tidligere kunne fjenden kun være nabostammen og senere nabolandet, ingen andre var tæt nok på til at udgøre en trussel. Men opbygningen af flåder og hære, jernbaner og flyvemaskiner, atomvåben og internet har med tiden globaliseret fjenden. Fysisk nærvær er ikke længere en forudsætning for at skade andre – men viden er.

FJENDSKABETS TABU

Fjendskab er grimt, uværdigt og påtrængende, det kalder på handling snarere end refleksion. Måske er det derfor, ganske få har forsket i, hvad fjendskab egentlig er? Lækre og bløde fænomener som kærlighed og venskab har derimod for længst fået deres egne filosofiske grundbøger. Den manglende viden kan i det mindste ikke skyldes, at fjendskab er uaktuelt, perifert eller ligegyldigt. Fjendskab er et almindeligt kendt menneskeligt vilkår, som vi kan finde til alle tider og i alle mulige sammenhænge, og dets tidsalder er langt fra ovre. Alligevel har tænkningen hovedsageligt leveret detailstudier af specifikke fjender, og der findes en syndflod af bøger om koldkrigere og islamister.

Det kildrer lidt i maven, når vi møder fjendskab i hverdagen. De fleste af os er så artige og velopdragne, at lidt følelsesmæssig intensitet kan være en kærkommen afveksling, måske især hvis vi kan stå sikkert på sidelinjen til en fodboldkamp og råbe ad dommeren, høre om

vennens kvaler med ekskæresten eller sladre om en ond og manipulerende chef, der gør arbejdslivet surt. Fjendskab er godt stof, når der skal lukkes luft ud og opbygges fællesskaber, og det sker hele tiden. Konfliktløsning er et fast kursus på konsulentfirmaernes spisesedler, og inden den første time hos Rambøll er gået, har du garanteret mødt konflikttrappen, der fortæller, hvordan uenighed optrappes til fjendskab. Og dét er noget rigtigt skidt, som vi skal lære at undgå, koste hvad det vil (og det er dyrt!).

Det er da også rigtigt, at disse private fjendskabsformer ikke har meget godt at byde på, selv om de kan have en vis underholdningsværdi set udefra. Dem kan en psykolog sikkert fortælle en masse gode og lærerige historier om, men her er målet et andet, og mit fokus i denne bog er ikke det *private*, men det *offentlige* fjendskab. De offentlige fjendskabsformer gemmer på et potentiale, som har betydning for os alle – og på niveauer, der hæver sig over nabokrigen tragikomik.

Følelsesmæssigt er forskellen på de to fjendskabstyper ikke nødvendigvis så stor. Man kan sagtens hade en privat fjende helt ind til benet. Det private fjendskab er ofte altopslugende og altafgørende, men – og dét er forskellen – dets anledning er altid bestemt af det personlige forhold. Det er naboen, kollegaen, ekskæresten eller rivalen, der helt konkret er fjenden – og af en ganske bestemt årsag. **Naboens skyggefulde træer vs. min nye terrasse.** Dette fjendskab kan ikke generaliseres: Den private fjende er min fjende på grund af noget, han eller

hun har gjort imod mig som privatperson, og det angår kun os.

I det offentlige fjendskab er fjenden ikke i egentlig forstand min private fjende, men fornuftens fjende, troens fjende, racens fjende, nationens fjende, i sidste ende menneskehedens fjende. Meget få af os holder af Stalin eller Gadaffi, men de færreste vil beskrive disse mænd som deres personlige fjende – det gælder noget større. Principielt kan man dog godt personligt hade den offentlige fjende; det er netop målet med propaganda, som f.eks. de hadske kampagner, der fik tidligere naboer og venner til at slå hinanden ihjel under krigen på Balkan i 1990'erne. Men det er en form for andensgradshad: Det offentlige fjendskabs egentlige årsag ligger i den trussel, fjenden udgør imod fællesskabet, hans forbrydelser imod min gruppe, ikke imod mig helt personligt.

FJENDEN I DIT SIND

Fjendskabet besætter vores sind og tvinger os ud i virkelighedsforvrængende tankerækker, der følger helt bestemte mønstre, som vi ikke selv er herre over. Offentlige fjendebilleder er et sammensurium af nationale mytologier, selektiv historie, frygt og fordrejede fakta, de er allerede færdige forestillinger og billeder, et reservoir af had, fordømmelse og misforståelse. Og **det er hverken uskyldigt eller uden konsekvens, hvordan man betragter og betegner fjenden.** Det har direkte betydning for, hvordan man behandler den anden. Derfor er de billeder, vi konstruerer af fjenden, så vigtige. Hvordan de skabes,

ved vi faktisk en del om – for hvad enten det er i tanken, talen eller i kunsten, så synes der at være en række faste træk og tricks, der får et fjendebillede til at virke. Især seks elementer synes at gå igen:

Lumsk og konspiratorisk

Alle fjendens handlinger i fortid, nutid og fremtid tolkes som destruktive intentioner imod ens egen gruppe. Hvis fjenden gør noget, der synes godt eller neutralt, da er det enten en undtagelse – som når tyskere under Anden Verdenskrig ville frelse denne ene jøde, som de kendte: ”Han ikke er ligesom de andre”, lød det. Eller også er der skjulte og ondskabsfulde motiver bag. Alt, fjenden gør, er ondt og gøres for at skade os. Fjenden er derfor lumsk og konspiratorisk. Selv hvis vi ikke ser det, er han i gang med at skade os. Det blev fint illustreret af den amerikanske general John DeWitt, der i 1942 sagde: ”Det faktum, at der endnu ikke har fundet nogen sabotage sted, er en foruroligende og bekræftende indikation på, at japanerne omhyggeligt har forberedt deres undergravning, således at når den kommer, da vil den være massiv”.

Angriber og voldtægtsmand

Fjenden identificeres som det eneste ophav til konflikten, vi reagerer defensivt på den andens uprovokerede aggression. Den anden presser os til nødtvungent at reagere og giver os intet andet valg end at slå tilbage. Det er altid fjenden, der begynder. Fjenden er angriberen og voldtægtsmanden.

Os eller dem

Det sociale univers er opdelt i dem og os. Enten er du med os, eller også er du med dem, som George W. Bush sagde, og som Osama bin Laden derefter gentog. Der er ingen neutral midterposition. Alt er enten/eller. Hverken/eller er ligesom både/og forbudt – og det samme som forræderi eller eftergivenhed. Der er derfor heller ingen tilladt medfølelse med medlemmer af fjendegruppen, ingen følelse af samsituation, al forståelse må afvises. At forstå er at sympatisere med fjenden.

Det onde selv

Fjendens værdisystem repræsenterer modsætningen til vores eget. Fjenden udtrykker og legemliggør vores modsætning, og da vi er gode, er vores fjende ond. Kun det onde registreres som egenskaber ved fjenden. Fjendens ondskab beskrives ofte i religiøse termer som djævelsk og satanisk, i seksualiserede termer som sadistisk og voldtagende – og i æstetiske termer som ækel, vammelig og grim. Fjenden gør os ondt, udelukkende fordi han eller hun finder glæde i at pine og ødelægge andre. Fjenden har derfor ingen legitime grunde til sit fjendskab, ingen politik eller moral: Vedkommende er sin ondskab. Ondskaben er ikke kun et resultat af fjendens handlinger i den konkrete situation, det er et naturligt og bærende træk, og fjenden vil altid være sådan. Som Gudrun Ensslin fra den vesttyske terrorgruppe Rote Armee Fraktion sagde om sin samtid: ”Dette er Auschwitz-generationen, og man kan ikke diskutere med dem”.

Reference til nazitiden og Hitlers rædselsgerninger er den ultimative identificering af fjenden med ondskab – og på trods af den ofte himmelråbende forskel mellem Hitler og dem, der fremstilles som den 'nye Hitler', så er det en meget anvendt taktik.

Du er ikke dig. Du er dem

Fjenden er et abstrakt kollektiv, der ikke besidder individuelle karaktertræk: islam, Vesten, kapitalisterne, jøderne osv. Alle egenskaber og handlinger hos den individuelle repræsentant for den abstrakte fjende forklares med henvisning til den stereotype klassificering i det abstrakte kollektiv. Individet forsvinder til fordel for gruppebetegnelsen, som det f.eks. kendes i racismen, der reducerer individet til dets biologiske træk. Den enkelte reduceres til repræsentant for sin gruppe, fjenden har ingen individuel interesse eller karakter, men er bare muslimen, populisternes, smagsdommeren etc. Og alle i denne gruppe er per definition fjendtlige over for os, ligegyldigt hvad de selv mener og tror.

Undermennesker og ikkemennesker

Fjenden beskrives som undermenneske eller nogle gange endda som decideret ikkemenneske. Grebet har to grundformer, nemlig *barbarisering* eller *omskrivning*.

Barbarisering gør fjenden til et undermenneske, der sammenlignes med dyr – særligt rovdyr, ådselædere, utøj og andre insekter – men også med affald og ekskrementer. Fjenden udstyres med fysiske deformiteter, han er

hæslig eller vansiret, og han er styret af abnorme drifter, der gør ham grådig, sadistisk, aggressiv og psykotisk. Grænsen til det overmenneskelige ligger ligefor, og barbariseringen kan også gøre fjenden til en dæmon, en kæmpe, et monster, Satan eller Døden selv. Før og under folkemordet i Rwanda i 1994, der førte til 800.000 menneskers død, omtalte militante hutuer f.eks. tutsi-mindretallet i Rwanda som "inyenzi", kakerlakker – der altid ville være kakerlakker og skulle behandles derefter.

Omskrivning reducerer fjenden til apersonlige numre, symboler, abstraktioner, mål på et landkort eller kliniske og tekniske termer. Fjenden reduceres f.eks. til målkoordinater for et luftangreb eller optræder i militære indrapporteringer som 'antal mål neutraliseret i dag'. På samme måde bliver politikeren eller politimanden reduceret fra menneske til et symbol på magten (og et dyr), ligesom militærets dræbte bliver til 'utilsigtede døde', til gps-koordinater eller bare til 'fjenden'. Da den japanske hær under Anden Verdenskrig foretog medicinske eksperimenter på fanger, blev ofrene f.eks. kaldt "maruta", brændestykker.

DET GRÆNSELØSE BEHOV FOR FJENDER

Vores behov for fjender kan nogle gange være grænseløst, så [fjendebillederne springer af samlebandet i rasende tempo](#), og særligt forestillingen om den fremmede eller indre fjende kan i krisetider have denne opspejdende virkning på processen. Et par eksempler kan give

en idé om, hvor galt det kan gå, og vise, at minoriteter er særligt udsatte.

Umiddelbart efter terrorangrebet på USA den 11. september 2001 var der en lang række angreb på amerikanske sikker, formodentlig fordi de er lette at identificere på deres turban og skæg. Frustrationen over ikke at kunne genkende fjenden forvandlede sig til en voldelig reaktion imod det fremmede som sådan. Al-Qaeda-netværket fremstod for mange som et mangedeget uhyre, hvis medlemmer skjulte sig i mængden, og derfor blev den angstfyldte reaktion på terrorangrebet til personangreb. På den måde kunne 'de skyldige' udpeges, det gjaldt om at finde en fjende, vi kunne se og ramme. Helt tilfældige var overgrebene naturligvis ikke. Det var overgreb på folk, der så fremmede ud, og som angriberne i deres uvidenhed har troet var muslimske. Som jøderne tidligere kunne gøres til alt, hvad der blev opfattet som fjendtligt og degenereret, kunne muslimerne eller deres vikarer nu inkarnere forestillingen om det lavtstående og frygtelige.

Faktisk er denne form for reaktion set før på amerikansk grund, endda på politisk og militært niveau. Efter det japanske angreb på Pearl Harbor under Anden Verdenskrig skrev general DeWitt en rapport om evakuering af civile japanere fra den amerikanske vestkyst – og til Kongressens flådeudvalg sagde han: "En japser er en japser. Det er ikke muligt at bestemme deres loyalitet. Det gør ingen forskel, om han er amerikaner. Teoretisk set er han stadig japansk, og man kan ikke ændre ham".

Her ser vi en meget brutal og kategorisk bestemmelse af en hel gruppe, der hidtil havde haft status af venner og medborgere, men som pludselig blev gjort til fjender. Alle japanere blev udstillet som potentielle fjender, og det stærke behov for at identificere og uskadeliggøre denne indre fjende førte til masse-interneringer af amerikanske japanere krigen ud. Problemet med at identificere fjenden blev løst med den racistiske ikkeskelnen, hvor ingen amerikaner af japansk afstamning kunne undslå sig sin identitet som japaner og derfor fjende.

OFFERBILLEDER

Bag ethvert fjendebillede ligger også et helgen- eller offerbillede, der er fjendebilledets præcise modsætning. Offeret gøres smukkere, mere moralsk, bedre og renere i alle henseender end andre mennesker – og end vedkommende var før. Forestil dig f.eks., hvordan den sortklædte, beskidte, ubarberede og fremmede revolvermand rider ind i en by og møder den hårdtarbejdende, kristne, unge og smukke moder, der voldtages og myrdes.

Det er den norske kriminolog Nils Christie, der har lanceret begrebet om *det perfekte offer*. Christie siger, at det perfekte offer er svagt (syg, gammel, kvinde eller barn), det er i gang med et respektabelt ærinde på et sted og et tidspunkt, som ingen kan klandres for (f.eks. indkøb midt på dagen), og det har ingen relation til sin gerningsmand. Det uperfekte offer er omvendt den stærke, der er i gang med et tvivlsomt ærinde på problematisk sted og tidspunkt med folk, han kender, som

f.eks. en ung mand i et slagsmål med sine drukvenner på et værtshus midt om natten.

Det perfekte offer i et fjendebillede er ikke altid svageligt, men vedkommende er aldrig årsag til fjendskabet. Når fjenden beskrives, renliggøres ofret. **Jo uslere fjenden er, desto renere og smukkere er ofret.** Som man sikkert kan fornemme, er der ofte en tydelig kønsdimension på færde: Fjenden er den perverterede (voldtægts)mand, ofret en forsvarsløs kvinde. Seksualmotivet lurer neden under de fleste fjendebilleder og giver rig anledning til modstillinger mellem det rene og det urene, det moralske og det amoralske, det der skal beskyttes, og det der skal beskyttes imod.

OFFER VS. FJENDE

Den tidligere amerikanske præsident George W. Bush kan passende oversætte offerlogikken til fjendskabets felt for os. Da han beskrev terrorangrebet den 11. september 2001, fremstillede han det som ”et uprovokeret angreb på en fredselskende og gavmild nation”. Systematikken ses tydeligt: Idealiseringen af ofret modsvares af fjendens dæmonisering. Et andet amerikansk eksempel, nu af ældre dato: I september 1901 skød den 28-årige Leon Czolgosz den amerikanske præsident William McKinley, der senere døde af sine sår. Da den nyindsatte præsident Theodore Roosevelt et par måneder senere talte til Kongressen, beskrev han den nydelige, lavmælte og (indtil mordet) lovlydige Czolgosz som ”Judas-lignende” og ”en helt igennem depraveret kriminel”. Den store

forbrydelse kræver den barbariske gerningsmand. Dæmoniseringen er en uddrivelse af fjenden fra samfundet, den immuniserer det angrebne samfund, fordi fjenden nu beskrives som en helt ulig os.

Fjendskab er selvsagt ikke baseret på det rene opspind. **Sender man passagerfly ind i bygninger eller myrder præsidenter, er man selvskreven som fjende.** Men vi kan formodentlig alligevel uden at overdrive sige, at fjenden (og ofret) aldrig beskrives objektivt.